

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/27, p. 1-18

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12350>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Yrd. Doç. Dr. Abdullah Taha İMAMOĞLU –
Yrd. Doç. Dr. Necmeddin ŞEKER

This article was checked by iThenticate.

USÛL-İ HADİSÇİLER PERSPEKTİFİNDEN HADİSLERİN YAZIYLA KAYDI MESELESİNİN TESPİT VE DEĞERLENDİRMESİ

Veli ABA*

ÖZET

Hadislerin yazıyla kaydedilmesi meselesi Hz. Peygamber zamanından başlayıp başta sahabî olmak üzere sonraki asırlara kadar özelde muhaddisler genelde ise birçok alim tarafından tartışma konusu edilmiştir. Rivâyetlerden anlaşıldığına göre sahâbiden bazılarının bu meseleyi ciddiye aldığı ayrıca kabul veya red açısından tavırlarını bu konuda gelen rivâyetlere göre belirledikleri anlaşılmaktadır. Fakat tarihi süreçte hadis usulü konusu kapsamında ele alınması gereken gereken bu tartışmayla ilgili olarak usûl-i hadisçilerin görüşleri müstakil bir şekilde değerlendirilmemiştir. Kaynaklarda alimlerin, hadislerin yazılması hususunda Hz. Peygamber'in tutumunu belirlemek için söz konusu hadisler arasındaki çelişkileri gidermeye çalıştıkları görülmektedir. Hadislerin yazılıp yazılmayacağı konusunda hadis usûlcülerinin görüşlerinin müstakil olarak ele alınıp incelenmesi tartışmanın sıhhati açısından önemli bir meseledir. Tarihi süreçte hadisçilerin görüşleri referans alınarak ortaya konan “kitâbetü'l-hadis” ile ilgili tartışmalarda genelde rivâyet merkezli değerlendirmeler yapılmıştır. Halbu ki rivâyetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitinde ortaya konan ilke ve esaslarda hadis usûlcüleri de çok önemli bir konuma sahiptir. Çünkü hadis usûlü kitaplarında sadece “kitâbetü'l-hadis” ile doğrudan ilgili olan konuların değil, diğer bütün hadis ve hadis usûlü konularının ele alınmış olması, hadis usûlcülerini bu konuda önemli kılan diğer bir ayrıcalıktır. Bundan dolayı hadislerin yazılıp yazılmaması etrafında nakledilmiş rivâyetlerin ve bunlar hakkında ortaya çıkan tartışmaların sağlıklı bir şekilde anlaşılıp değerlendirilebilmesi için hadis usûlcülerinin genel kanaatinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu alandaki eksikliği giderme maksadıyla yapılan bu çalışmada “kitâbetü'l-hadis” konusunda hadis usulü alimlerinin tespit ve değerlendirmeleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Usûlü, Hadislerin Yazılması

* Yrd. Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İsmail Kurtul İlahiyat Fakültesi Hadis ABD, El-mek: vaba75@hotmail.com

**IDENTIFICATION AND EVALUATION OF THE RECORDING
HADITHS IN WRITING ISSUE FROM THE PERSPECTIVE OF
HADITH SCHOLARS**

ABSTRACT

The recording of the hadiths in writing has been a controversial issue between scholars of Islam in general and particularly between hadith narrators beginning from the time of the Prophet until the following centuries. As it is understood from the narrations, Some of the Sahābah have taken this issue seriously and determined their attitudes in terms of acceptance or rejection according to the narrations coming from this subject. However, regarding the debate which should be evaluated within the scope of the hadith method in the historical process, the opinions of the hadith scholars have not been evaluated in an independent way. While the hadiths were written, in order to determine the attitude of the Prophet, scholars, it seems that they are trying to get rid of the contradictions between the hadiths in the classic sources. It is an important issue to consider and examine the views of the hadith scholar on whether or not the hadith can be written. In the discussions on "kibab al-hadh" written on the basis of the views of the hadith scholars in history, the narrative-centered evaluations were made in general. Hadith scholars have a very important role in determining whether hadiths pr belong to the prophet in term of method and principles. Because hadith scholars not only deal with the issues related to the 'Qabbat al-Hadith' but also all hadith and hadith methods. Therefore, the contradictions of whether or not to write hadiths should be identified. It is necessary to understand the debates on the narration of hadiths. It is necessary to determine the views of the scholars of the hadiths in order to do all these. In this work, which is done with the aim of eliminating the deficiencies in this area, the identification and evaluation of hadith scholars will be examined on written narration of hadiths.

STRUCTURED ABSTRACT

The recording of the hadiths in writing has been a controversial issue between Islam scholars in general and particularly between hadith narrators beginning from the time of the Prophet until the following centuries. As it is understood from the narrations, it is understood that some of the Sahābah have taken this issue seriously and determined their attitudes in terms of acceptance or rejection according to the narrations coming from this subject. However, regarding the debate which should be evaluated within the scope of the hadith method in the historical process, the opinions of the hadith scholars have not been evaluated in an independent way. In this work, which is done with the aim of eliminating the deficiencies in this area, the identification and evaluation of hadith scholars will be examined on written narration of hadiths.

Written narration of hadiths issue, which is discussed in the context of contradictory narrations, has not been independently

Turkish Studies

examined from the perspective of hadith scholars. On the other hand, there are certain principles that are laid down in almost every stage from the identification of a narrative to reliability, context and content. However, the fact that the hadith can be correctly understood, as it is in every science, requires the knowledge of this historical process, the method, the conceptual framework, the literature, and the experts in this area. But until now, the views of the hadith scholars have been neglected in terms of the independent investigation of the written narration of hadiths. In this research, for the purpose of eliminating deficiencies in this area, we have taken as basis the narratives arising from all the narrations about the subject in the history of the controversy. Here, the hadith scholars' works and other works related to the issue, which are accepted as the head works of the hadiths, were taken into consideration in a way that just focus on the topic underestimating the off-topic points.

It is important to note that most of the authors have not even assigned a single title to this subject even in the main hadith works, although it is necessary for hadith scholars to deal with the subject written narration of hadiths in the very beginning of his works. Moreover, it is thought-provoking that some hadith scholars have not handled almost any narrative about the subject in their books on hadiths. However, in a work such as *Takyîdu'l-ilm*, this systematic processing of this subject can be regarded as an effort to complete the deficiencies we have mentioned before. The fact that written narration of hadiths issue which has been controversial since the time of Prophet Muhammed wasn't on highlight in later periods, may be resulted in this attitude of hadith scholars. Especially because of the widely accepted notion that the hadith can be written, the issue of the writing of the hadiths has fallen from the agenda and we believe that this issue has not been given much place in the hadith method works.

The main point that should be focused on this issue should be understanding the core reasons of Prophet Muhammed's ideas and actions rather than the narrations of the both groups on written narration of hadiths. Because, the factors that affect the nature of the narrations of both groups such as number, reliability, nash and so on don't promise a a clear way to be favourable to one side. One of the best solutions that can be offered as an answer to all questions in mind about the written recording of hadiths is the accurate examination of Prophet Muhammed's socio-cultural facts, intellectual level, opportunities and conditions in the perspective of both permissions and prohibition.

In the historical process, the reasons for those who express their opinion on the prohibition side when they are explaining the subject are; the possibility of mixing of hadiths with Quran, the concern of Quran being neglected and the possibility of weakening of the memory. However, hadith scholars have argued in this regard that in addition to the classical explanations, the necessity of writing has become an integral part of intellectual life and created arguments that can be practiced on this issue. Hadith scholars who didn't choose a way to explain the issue with just narrations but rather rely on rational analyses, studied on this topic from various different perspectives promoting the universal scientific principles of the Quran verses. Their abilities in understanding and interpreting the narrations about written narration of hadithsin

Turkish Studies

particular help their hadith knowledge and in general a systematic written record habit in all science branches. It can be claimed that understanding and interpretation activities that are based on historical background and dependant to language, culture and social on the subject of written narration of hadiths hindered a number of negative ideas that can be directed towards Islam in the future and to the Prophet Muhammad and Muslims. In conclusion, it can be said that this debate in the brain gymnastic mode based on different narrations that contradict with each other, contributes to the perception that writing acted as a basic tool for the spread of information in Islamic sciences.

Keywords: Hadith, Hadith Methodology, Writing Hadiths

Giriş

İslam medeniyetinde bilginin tespiti, onu nakletme metotları ile yakından ilişkili görülmüştür. Bilgiyi tespit amacıyla, bilgi naklinin sözlü ve yazılı türünü tanımlamak ve düzenlemek için birtakım kurallar belirtilmiştir. Bununla beraber yazı, yaygın kullanımı ve pratikteki kabulünden uzun bir süre sonra bile başta hadis alimleri olmak üzere birçok ilim adamlarınca tartışma konusu olmuştur (Paul L. Heck, 2004, s. 225). Elbette ki tarihte meydana gelen olayların yazıya geçirilmesi, zaman içinde doğru sıralanması, aralarındaki ilişkinin doğru anlaşılması ve aktarılması anlamına gelmez. Bilginin gelecek kuşaklara naklinde yazının önemi inkâr edilemez bir gerçek olmakla birlikte aslına uygun ve güvenilir bir şekilde nakil için bilginin kayda geçirilmesinin tek başına yeterli olmadığı da bir başka gerçektir. Nitekim sadece şifahî değil nice yazılı bilgi ve belgenin sahte olduğu ortadadır. (Togan, 1985, s. 52; Yücel, 1998-199, s. 91)

İslam alimleri, hadislerin yazılması hususunda Hz. Peygamber'in tutumunu belirlemek için söz konusu hadisler arasındaki çelişkileri gidermeye çalışmışlardır (Yücel, 2002, XXVI, 81). Bahsedilen bu mesele usûl-i hadisçiler zaviyesinden ele alınacağından bu konu etrafında cereyan etmiş olan tartışmaların ayrıntısına girilmeyecektir. Üzerinde durulması gereken asıl husus ise Hz. Peygamber zamanından bu yana hadislerin yazılıp yazılmayacağı konusunda devam eden tartışmalarda hadis usûlcülerinin görüşlerinin müstakil olarak ele alınıp incelenmemiş olmasıdır. Daha çok hadisçilerin görüşleri referans alınarak ortaya konan "kitâbetü'l-hadîs" ile ilgili tartışmalarda genelde rivâyet merkezli değerlendirmeler yapılmıştır. Oysaki rivâyetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitinde ortaya konan ilke ve esaslarda hadis usulcülerini çok önemli bir yere sahiptir. Usûl-i hadisçilerin, kitâbet konusuyla doğrudan ilgilisi bulunan "sema", "kıraat", "lafzen ve ma'nen rivâyet" vb. meseleleri ilmi bir disiplin çerçevesinde ele alıp incelemeleri, hadislerin yazılıp yazılmayacağı meselesinde ne düşündüklerini ayrıca tetkik edilmesi gerekmektedir. Sadece "kitâbetü'l-hadîs" ile doğrudan ilgisi olan konuların değil, diğer bütün hadis ve hadis usulü konularının ele alınmış olması, hadis usulcülerini bu konuda önemli kılan diğer bir ayrıcalıktır. Bundan dolayı hadislerin yazılıp yazılmaması etrafında nakledilmiş rivâyetlerin ve bunlar hakkında ortaya çıkan tartışmaların sağlıklı bir şekilde anlaşılıp değerlendirilebilmesi için hadis usûlcülerinin genel kanaatinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Burada yapılacak olan çalışma tahrîc çalışmasından ziyade hadislerin yazılması meselesine dair hadis usulcülerinin görüş ve değerlendirmelerinin tespit edilip orijinal görüşlerinin açığa çıkarılmasıdır. Bu amaçla ele alacağımız meselede usûl-i hadisçilerin konuyla ilgili tespit ve değerlendirmelerinin tarihi süreçteki klasik yaklaşıma nispetle hangi doğrultuda olduğu ve konu hakkında herhangi bir tekâmül sürecinin bulunup bulunmadığı ortaya koyulacaktır. Bu tespit ve değerlendirmeler öncelikle onların müstakil hadis usulü kaynaklarını ve/veya hadis usulüyle ilgili olan diğer eserleri esas alınarak ortaya koyulacaktır.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/27

I. Yöntem

Hadislerin yazılması meselesine dair birçok rivâyet mevcuttur. Bu rivayetlere genel olarak bakıldığında hadislerin yazılmasına izin verilenlerin olduğu gibi yazımını yasaklayan rivayetlerin de nakledildiği görülmektedir. Ayrıca sahabe zamanında hem izne hem de yasağa yönelik uygulamaların olduğu bazı kayıtlarda yer almaktadır. Tarihi süreçte konuyla ilgili bütün rivâyetlere tek tek ulaşım hepsini burada vermek araştırmamızın hacmini aşmaktadır. Ancak inceleme alanı kapsamındaki müelliflerin bütün eserlerinde geçen “kitâbetü’l-hadîs” ile doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan tüm rivâyetlere tek tek ulaşım onları hadîs ilminin kurallarına göre tetkik etmek meseleyi vuzuha kavuşturmadan ziyade daha da kompleks bir hale getirecektir. Biz usûl-i hadisçilerin “kitâbetü’l-hadîs” meselesine bakış açılarını sıhhatli bir şekilde tespit ve tahlil için bir takım kriter ve yöntemleri göz önünde bulundurarak meseleyi irdelemenin faydalı olacağına kanaatindeyiz. Bu nedenle:

1. Konuyla ilgili rivâyetlerin seçiminde sıhhat ölçüleri dikkate alınmaksızın, klasik kaynaklarda tartışma konusu olan rivâyetler ele alınacaktır.

2. Mukaddimeler bir eserin tarihi, yazılış amacı, metodu ve mahiyeti hakkında önemli karineler içerdiğinden hadislerin yazılması meselesinde de usûl-i hadisçilerin özellikle de hadîs usulü eserlerinin mukaddimelerinde konuyla ilgili herhangi bir görüşlerinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

3. Daha sonra konunun usûl-i hadisçiler tarafından temel hadîs usulü eserlerinde müstakil bir başlık altında ele alınıp alınmadığı tespit edilecektir. Eğer konu müstakil bir başlık altında ele alınmadıysa konuyla ilgili diğer meselelerde ele alınıp alınmadığı araştırılacaktır.

4. Eğer bir hadîs usûlcüsü müstakil hadîs usulü eserinde bu konuyu ele almamışsa hadîs usulü konularını da ele aldığı başka bir eserinde buna yer verip vermediği tetkik edilecektir.

Bu kurallar çerçevesinde hadislerin yazıya geçirilip geçirilmemesiyle ilgili olarak hadîs usûlcülerinin görüşleri net bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu konu hakkında hadîs usulcülerinin arasında herhangi bir ihtilafın olup olmadığı gerek şahsi olarak gerekse usûl-i hadîs temsilcileri olarak tarihi süreçte hadîs usulcülerinin sahip oldukları görüşlerde herhangi bir değişimin ve tekâmülün meydana gelip gelmediği tespit edilecektir. Böylece Hz. Peygamber’den bu yana tartışma konusu olduğu anlaşılan “kitâbetü’l-hadîs” meselesini anlama ve yorumlamada hadîs usulcülerinin katkıları ele alınacaktır. Neticede asırlardır tartışılan bu konunun usûl-i hadisçiler tarafından klasik değerlendirmelerden ibaret kalacak şekilde sadece nakilcili bir anlayışla mı sürdürüldüğü yoksa farklı yorum ve değerlendirmelerle meselenin sıhhatli bir şekilde anlaşılmasına katkı mı sağlandığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

II. Müstakil Hadîs Usulü Eserlerinde Kitâbetü’l-hadîs Konusu

Biz hadîs usulü kitaplarından yola çıkarak hadîs usulcülerinin hadîslerin yazılıp yazılmayacağı görüşlerine ulaşabilmek için öncelikle bu meseleyi müstakil bir başlık altında ele alıp almadıklarına bakacağız. Bunun yanında bu meseleye mukaddimelerinde değinip değinmediklerini de tespit etmeye gayret edeceğiz. Eğer bu iki yerde meseleye ait bir bilgi bulamaz isek hadîslerin yazılmasını yasaklayan ya da yazıma izin veren rivayetlerden yola çıkarak hadîs usulcülerinin hadîs usulü kitapları başta olmak üzere diğer eserlerini inceleyeceğiz.¹

¹ Hadîs usulü eserlerinin belirlenmesi ve sıralanmasında temel kriter olarak İsmail Lütfü Çakan’ın “Hadîs Edebiyatı” esas alındı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çakan, 2015.

1. *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*

Kaynaklarda ilk hadis usulü eseri olarak geçen Râmehurmezî'nin (ö. 360/970) *el-Muhaddisu'l-fâsıl* adlı eserinin bütün hadis usulü meselelerini kapsamadığı bilinmektedir. Müellif eserinin mukaddimesinde “kitâbetü'l-hadîs” meselesi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Fakat “bâbu-l-kitâb” başlığı altında hadislerin yazılmasını caiz görenlerle görmeyenleri ayrı başlıklar altında uzunca ele almıştır.² Ayrıca imlâ ile ilgili bab başlığında bu konuya dair bazı rivâyetler yer almaktadır (Râmehurmezî, 1404, s. 601).

Râmehurmezî'nin hadis usulü eserinde hadislerin yazılıp yazılmayacağına dair açık bir görüşe rastlanılmamıştır. Fakat naklettiği bir rivâyetin devamında hocası Yûsuf b. Yakub el-Kâdî'nin görüşlerini ayrıntısıyla vererek hadislerin yazılması gerektiği yönünde bir kanaati olduğunu hissettirmeye çalıştığı görülmektedir.³

2. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*

Hadis usulüye ilgili kitapların tam mânasıyla şekillenmediği bir dönemde yazılan usûl-i hadîse dair elli iki konuya temas eden Hâkim, kendi dönemine kadar yazılan en geniş hadis usulü kitabının müellifidir. Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserinin mukaddimesinde “kitâbetü'l-hadîs” ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Ayrıca bu konu eserin hiçbir başlığında da müstakil olarak yer almamaktadır. Bununla birlikte Hâkim en-Nîsâbü'rî *Müstedrek* adlı eserinde hadislerin yazılmasıyla ilgili bazı rivâyetleri nakletmiş olsa da bu rivayetlerden hangi görüşü benimsediği anlaşılamamakta ve bu konuya dair bir beyanına rastlanamamaktadır.⁴

Ayrıca şu hususu belirtmeliyiz ki, biz usûl-i hadisçilerin “kitâbetü'l-hadîs” meselesi hakkındaki görüşlerini daha çok konuyla ilgili rivâyetlerden yola çıkarak öğrenmeye çalıştık. Bu yüzden de burada konuyla ilgili sadece bazı rivâyeti ele aldık. Fakat tetkik etmiş olmamıza rağmen burada ele almadığımız rivâyetler de mevcuttur. Elbette ki tetkikimiz esnasında, ilgili konu hakkında bir rivâyeti araştırırken tek tek bütün hadis usulü kitaplarının her sayfasına göz atmadık. Daha çok bilgisayar ve internet teknolojilerinden yararlanarak hadis programlarından istifade ettik. Fakat bu programları kullanarak yaptığımız araştırmada Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde özellikle de burada ele aldığımız “kitâbetü'l-hadîs” ile ilgili tek bir rivâyete rastlayamadık. Hâkim hemen her meselede rivâyetleri kaydettikten sonra ilgili bölüm sonunda kanaatini belirtmiştir. Müellifin bu eserinde, doğrudan hadis usulü konusu olmadığı halde Hz. Peygamber'in gazveleri ve çeşitli itikadî fırka mensuplarıyla ilgili durumları dahi ele alıp da asırlardır tartışılan bir mesele hakkında bırakın müstakil bir başlık açmayıp konuyla ilgili neredeyse tek bir rivâyet dahi vermemesi dikkat çeken bir durumdur.

3. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*

Yukarıda zikredilen hadis usulü eserinin mukaddimesinde olduğu gibi Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye*'sinin mukaddime kısmında da “kitâbetü'l-hadîs” ile ilgili herhangi bir kayda rastlayamadık. Yine aynı eserde müstakil bir bab başlığında bu konu ele alınmamaktadır. Fakat Hatîb el-Bağdâdî'nin “imlâ”, “telkin”, “mükâtebe” gibi “kitâbetü'l-hadîs” konusuyla dolaylı da olsa ilişkisi bulunan diğer bazı hadis usulü konularını ele alırken çok az da olsa bazı rivâyetleri kullandığı görülmektedir.⁵ Müellif yine *el-Kifâye* gibi müstakil bir hadis usulü kitabı olarak kabul görmese de daha çok hadis öğrenimi ve öğretimiyle ilgili konuları ele aldığı fakat bazı hadis usulü meselelerinin de zikredildiği *el-Câmî* adlı eserinin mukaddimesinde de “kitâbetü'l-hadîs” konusuna hiç

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Râmehurmezî, 1404, s. 363-403.

³ Söz konusu yer hakkında geniş bilgi için bkz. Râmehurmezî, 1404, s. 385-388.

⁴ Bu rivâyetlerden bazıları için bkz. Hâkim en-Nîsâbü'rî, 1990, I, 187, 188.

⁵ Bununla ilgili bazı rivâyetler için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, 1986, s. 53, 173-175, 343-346.

değınmemiştir. Ayrıca bu eserinde müstakıl bir başlıkta bu konu işlenmese de bazı bab başlıkları altında zımmen konuya değınılmıştir.⁶

Hatîb'in bu iki eserde hadislerin yazılması meselesini ele almaması belki de *Takyîdu'l-ilm* gibi bir kitabının olmasından kaynaklanmış olabilir ki zaten bu eserde müellif konuyu hiçbir hadis usulcüsünün ele almadığı genişlikte ve yeterli düzeyde naklettiği rivâyet ve yorumlarla ortaya koymuştur. Müellif söz konusu eserinde konuyu birbirine muhalif farklı rivâyet ve görüşler çerçevesinde işlemiş fakat birçok yerde hadislerin yazıyla kaydının gerekliliği yönünde açıklamalarda bulunmuştur.⁷

4. *el-İlmâ*

Kâdî İyâz (ö. 544/1149) kaleme aldığı *el-İlmâ* adlı eserinin mukaddimesinde hadis usulünün temel meselelerinden, hadis ehlinin öneminden ve katkılarından bahsederken daha öncekilerde olduğu gibi "kitâbetü'l-hadîs" konusuna değınmemektedir. Müellifin yine önceki hadis usulcülerinde olduğu gibi hadislerin yazımıyla ilgili müstakıl bir başlık açmadığı fakat hadis tahammül ve eda yollarını ele aldığı kısımların bazı yerlerinde dolaylı da olsa meseleye temas ettiği görülmektedir.⁸

5. *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehluh'u*

Meyâncî'nin (ö. 580/1184) *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehluh'u* adındaki küçük bir hacme sahip risâlesi hadis usulünün temel konularından bazılarını içermektedir. Risalenin giriş kısmı diyebileceğimiz kısmında ve herhangi müstakıl bir konu başlığında hadislerin yazılıp yazılmayacağı meselesi yer almamaktadır.

6. *Ulûmu'l-Hadîs/Mukaddime*

İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-Hadîs* adlı eserinin mukaddimesinde "kitâbetü'l-hadîs" konusuna değınmemiştir. Fakat müellif *كِتَابَةُ الْحَدِيثِ وَكَيْفِيَّةُ صَنْطِ الْكِتَابِ وَتَقْيِيدُهُ* başlığı altında bu meseleyi ayrıntıya girmeden ele almıştır. Bu konunun ilk zamanlardan beri tartışma konusu olduğunu belirten müellif devamında sahabe ve tabîinden hadislerin yazılmasını câiz görmeyenlerin delillerini ardından da hadislerin yazılmasının caiz olduğunu ileri süren sahabe ve tâbiînin isim ve delillerini zikretmiştir (İbnu's- Salâh, 1986, s. 292-294).

Daha sonra ayrıntılı bir şekilde teknik bir mesele olarak yazının şekli, noktalaması, harekesi vb. konulardan bahsetmektedir ki bu hususlar aslında doğrudan olmasa da "kitâbetü'l-hadîs" ile ilgili teknik ayrıntılardır (İbnu's- Salâh, 1986, s. 292-294). Bir kitabın ya da rivâyetin yazıya geçirilmesi esnasında yapılacak bu işlemlerin İbnu's-Salâh tarafından ayrıntısıyla ele alınması artık hadislerin yazılması meselesi üzerindeki tartışmaların son bulduğunu ve yazılmasının câiz olduğunu kanıtlayan bir husustur. Artık bu safhadan sonra müzakere edilecek mesele "kitâbetü'l-hadîs" konusundan ziyade yazının sonraki nesillere daha sıhhatli bir şekilde aktarılmasının detayları olmuştur.

7. *et-Takrîb ve't-teysîr*

Nevevî (ö. 676/1277) çok kısa olarak kaleme aldığı mukaddimesinde hadis ilminin faziletinden ve eseri kaleme alış nedeninden bahsederken hadislerin yazıya geçirilmesi ile ilgili meseleden bahsetmemektedir. Bununla birlikte *كتاب الحديث وضبطه* başlığı altında tıpkı İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesinde olduğu gibi "kitâbetü'l-hadîs" konusunda alimler arasında ihtilaf olduğundan bahsederek nehyin ve iznin gerekçelerini açıklayıp daha sonra da teknik bir mesele olarak yazının şekli, noktalaması, harekesi gibi konulardan bahsetmektedir. (Nevevî, 1985, s. 67-72). Fakat

⁶ Bu bab başlıklardan bazıları için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./a, I, 263, 265, 268; II, 36, 53, 65-71, 218.

⁷ Hatîb'in bu çalışması zaten onun bu konudaki görüşlerini net bir şekilde ortaya koyduğundan bu çalışma üzerinde fazla durmayacağız.

⁸ Hadislerin yazımıyla ilgili rivâyetlerin de yer aldığı bazı yerler için bkz. Kâdî İyâz, 1970, s. 116, 146-149, 183.

“kitâbetü'l-hadîs” kapsamında değerlendirilebilecek Hz. Peygamber zamanından bu yana tartışma konusu olmuş rivâyetlere nadiren yer vermiştir.

8. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*

Suyûtî (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvî* adlı eserinin mukaddimesini Nevevî'nin *et-Takrîb*'inden daha uzun şekilde kaleme alsada da mukaddimesinde “kitâbetü'l-hadîs” konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Suyûtî de كِتَابَةُ الْحَدِيثِ وَضَبْطُهُ وَتَقْيِيدُهُ başlığı altında bu konuya yüzeysel olarak değinmiştir. O da daha öncekiler gibi asırlardır tartışma konusu olan rivâyetlere fazla yer vermemiştir.

9. *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*

İbn Kesîr (ö. 774/1373) eserinin mukaddimesinde konuyla alakalı bilgi vermemektedir. Fakat yirmibeşinci nevinde/başlığında كِتَابَةُ الْحَدِيثِ وَضَبْطُهُ وَتَقْيِيدُهُ şeklinde hadislerin yazılıp yazılmaması ile ilgili genel bir bilgi vermektedir (İbn Kesîr, trhsz., s. 139-132). Bunun dışında hadislerin yazılmasına dair herhangi bir müstakil başlık altında bu mesele ele alınmamıştır.

10. *Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-Nazar*

İbn Hacer (ö. 854/1448) gerek *Nuhbetü'l-fiker* gerek *Nüzhetü'n-nazar* adlı eserlerinin mukaddimelerinde hadislerin yazılması meselesine değinmemiştir. Müellif *Nuhbetü'l-fiker*'in hiçbir bab başlığında müstakil olarak bu konuyu ele almamıştır. Bunun aksine *Nüzhetü'n-nazar*'da كِتَابَةُ الْحَدِيثِ adlı bir başlık yer alsada da (İbn Hacer, 1422, s. (190 aslında bu başlık altında doğrudan “kitâbetü'l-hadîs” meselesi değil teknik bir konu olarak hadislerin yazımının nasıl olması gerektiğinden kısaca bahsetmektedir. Zaten bu bahiste dahi Hz. Peygamber zamanından beri tartışma konusu olan tek bir rivâyete yer verilmemiştir.

11. *Kavâidü'd-tahdîs*

Kâsımî, (ö.1914) *Kavâidü'd-tahdîs* adlı eserinin mukaddimesinde uzun bir şekilde kitabını kaleme alma serencamından bahsetmiş fakat hadislerin yazılması konusuna değinmemiştir. Buna ilaveten müellif yine eserinin hiçbir bab başlığını hadislerin yazılıp yazılmaması meselesine ayırmamıştır.

12. *Tevcîhu'n-nazar*

Cezâirî (ö. 1920) *Tevcîhu'n-nazar* adlı eserinin başında sadece tek bir cümleden ibaret olan girişten sonra doğrudan birinci fasılla hadis usulüne başlanmış fakat “kitâbetü'l-hadîs” konusuna dair herhangi bir söz söylememiştir. Bunun yanında müellif الْفَصْلُ الثَّانِي (ikinci fasıl) başlığı altında hadislerin yazımıyla ilgili olarak hem Hz. Peygamber zamanında hem de sahabe ve sonrasında tartışma konusu olan rivâyetlerden ve bu husustaki tavırlardan uzunca bahsetmiştir.⁹

III. Hadis Usûlü Kaynaklarında Yer Alan Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivâyetler ve Görüşler

Bu bölümde tarihi süreçte “kitâbetü'l-hadîs” meselesi ile ilgili nakledilen birbirine zıt nakilleri vererek bu nakiller hakkında hadis usulcülerinin yorum ve değerlendirmelerini ele alacağız. Asıl amacımız bu kategorideki muhaddislerin meseleye bakış açılarını tespit edip, değerlendirme

⁹ İlgili yer için bkz. Cezâirî, 1995, I, 45-57. Buraya kadar vermiş olduğumuz hadis usulü eserlerinden bazılarının başta mukaddimesi olmak üzere özellikle hadislerin yazılıp yazılmayacağıyla ilgili müstakil bab başlıkları olup olmadığına ya da zımnen konuyla ilgili başka bir bab başlığında geçip geçmediğine dikkat edildi. Bunun yanında kitabın geneli göz önüne alınarak burada bilgi verilmedi. Çünkü zaten araştırmamızda ele aldığımız “kitâbetü'l-hadîs” ile ilgili rivâyetler hakkında bu hadis usulcülerinin kayda değer herhangi bir görüşü varsa bu görüşler verilmiştir. Ayrıca burada usûl-ü hadisçilerin görüşlerini tekrar vermek konuyu uzatacağından biz bu tür uygulamadan imtina ettik.

yapmak olduğundan konuyla ilgili bütün rivâyetleri değil sadece temsil değeri yüksek nitelikteki rivâyetleri esas alacağız.

A. Yazmayı yasaklayan rivayetler

... لَا تَكْتُبُوا عَلَيَّ، وَمَنْ كَتَبَ عَلَيَّ غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلَيْمَحُهُ...

“Ebu Saîd el-Hudrî”den:

“...Benden yazmayınız. Kim benden Kur’ân dışında bir şey yazmışsa imha etsin...” (Müslim, trhsz., Zühd, 72; Dârimî, 2000, Mukaddime, 42; Ahmed b. Hanbel, 2001, III, 12, 21, 39, 56).

Hadislerin yazılamayacağıyla ilgili iddiada bulunanların ileri sürdüğü bu rivâyet farkı formatlarla da olsa hem Râmerhurmezî’nin hem de Hâkim en-Nisâbü’rî’nin hadis usulü eserinde geçmemektedir. Hatîb el-Bağdâdî *Takyîdu’l-ilm* adlı eserinin önsözünde bu hadisi zikrettikten sonra alimlerin bu husustaki farklı görüşlerine yer vermiş sonra da hadis yazmanın yasak olmadığını açıkça belirtmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 28). Hatîb aynı rivayeti zikrettiği başka bir yerde de sahâbenin hadisleri yazmamasını Kur’ân’a benzer/karışır endişesinden dolayı ihtiyati bir tedbir olarak görmektedir. Yani yazma yasağının sürekli olmadığını ifade etmektedir (Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 93).

Aynı rivâyeti İbnu’s-Salâh *Mukaddime* adlı eserinde zikretmesine rağmen yazmanın cevâzi yönünde görüş bildirmiştir (İbnu’s- Salâh, 1986, s. 181). Irâkî ise yazma yasağıyla ilgili bu hadisi verdikten sonra, aslında Hz. Peygamber’in belli şartlarda yazmaya izin verdiğini, sadece yazmaya olan güvenden dolayı ezberleme yetisinin zarar göreceği ve Kur’ân’a karışır endişesinden dolayı tedbiren bu yasağın uygulandığını belirtmiştir (Irâkî, 1969, s. 203). Sehâvî de aynı rivâyeti zikrettikten sonra yazmanın yasak olmadığıyla ilgili rivâyetleri vermiş ve kendisi de bu doğrultuda fikir beyan etmiştir (es-Sehâvî, 2003, III, 32-42).

... اسْتَأْذَنَّا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْكِتَابَةِ فَلَمْ يَأْذُنْ لَنَا

“Ebu Saîd el-Hudrî”den:

“...Nebi’den (hadis) yazmak için izin istedik bize izin vermedi (Tirmizî, 1998, İlm, 11; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 33).

Aynı manaya gelen lafız farklılıklarıyla da kaydedilen bu rivâyet, Râmerhurmezî tarafından *el-Muhaddisu’l-fâsil*’da ele alınmıştır (Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 32-33). Söz konusu rivayeti zikretmeden önce Râmerhurmezî hadislerin yazılması gerektiği yönünde gerekçelerini bir nakle dayandırarak açıklayıp bu rivayetten sonra da görüşlerini aynı istikamette sürdürmüştür (Râmerhurmezî, 1404, s. 386). Hatîb söz konusu bu rivayeti *Takyîdu’l-ilm* adlı eserinde üç ayrı senetle ele almış ve lafız farklılıklarına temas etmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 28-32). Kâdî İyâz ise *el-İlmâ*’sında diğer rivâyetlerle beraber bu rivâyeti de işlemiş fakat diğer rivâyetleri zikrettikten sonra hadislerin yazılması yönünde görüş serdetmiştir (Kâdî İyâz, 1970, s. 146-149).

... دَخَلَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، عَلَى مُعَاوِيَةَ، فَسَأَلَهُ عَنْ حَدِيثِ فَأَمَرَ إِنْسَانًا يَكْتُبُهُ، فَقَالَ لَهُ زَيْدٌ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَنَا أَنْ لَا نَكْتُبَ شَيْئًا مِنْ حَدِيثِهِ» فَمَحَاهُ

“...Zeyd b. Sâbit , Muâviye’nin yanına geldi ve ona bir hadis hakkında sordu. Muâviye daha sonra bu hadisi birine yazdırmak istedi. Bunun üzerine Zeyd ona: “Allah Rasûlü bize hadisini yazmamamızı emretti” dedi ve onları imha etti.” (Ebû Dâvûd, trhsz., İlm, 3; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 35; İbn Abdilberr, 1994, I, 270).

Turkish Studies

Yine bu hadis hakkında temel hadis usulü kitaplarında herhangi bir değerlendirme yer almamaktadır. Sadece Hatîb'in *Takyîdu'l-ilm*'inde söz konusu rivayet yer almaktadır. Fakat ne Hatîb'in ne de diğer usulcülerin rivayetle ilgili herhangi bir yorumuna rastlayamadık.

فَقَالَ: «إِنِّي كُنْتُ أُرِيدُ أَنْ أَكْتُبَ السُّنَنَ وَإِنِّي ذَكَرْتُ قَوْمًا كَانُوا قَبْلَكُمْ كَتَبُوا كُتُبًا فَأَكْبَرُوا عَلَيْهَا وَتَرَكُوا كِتَابَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا أُشْرِبُ كِتَابَ اللَّهِ بِسَيِّئٍ أَبَدًا»

Urve b. Zübeyr'den:

“...Ömer b. Hattâb şöyle dedi: Şüphesiz ki ben, hadisleri yazmak istiyordum. Fakat sizden önceki bir kavmi hatırladım. Onlar kitaplar yazmışlar ve bu kitaplara yönelerek Allah'ın kitabını terk etmişlerdi. Allah'a yemin olsun ki ben ebediyen Allah'ın kitabına herhangi bir şey karıştırmayacağım.” (İbn Abdilber, 1994, I, 270; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, 49).

Bu rivâyet Râmehurmezî ve Hâkim en-Nîsâbûrî'nin hadis usulü eserinde yer almamaktadır. Aynı rivâyet benzer lafızlarla ve farklı senetlerle Hatîb'in *Takyîdu'l-ilm*'inde geçmektedir ((Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, 49-50). Gerek farklı varyantlarıyla bu rivâyetler gerekse yine Hz. Ömer'den gelen buna benzer diğer rivâyetlerde¹⁰ hadislerin yazılmasına karşı çıkılmasının arkasındaki düşüncede; daha önceki milletlerin de bir tecrübesi olarak, yazılacak olan hadislerin Allah'ın kitabına karışabilme endişesi veya Kur'ân'ın ihmal edileceği ihtimali yer almaktadır.

Suyûtî bu hadisi *Tedrib*'inde zikrettikten sonra hadislerin yazılabileceği yönünde kanaatini aktarmaktadır (Suyûtî, trhsz., I, 495).

...إِنَّمَا هَلَاكُ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِاتِّبَاعِهِمُ الْكُتُبَ وَتَرْكِهِمْ كِتَابَهُمْ، قَالَ: ثُمَّ دَعَا بِطَسْتٍ فِيهِ مَاءٌ، فَمَاتَهُ فِيهِ ثُمَّ مَحَاهُ

Abdullah b. Mesûd'dan:

“...Şüphesiz ki, sizden öncekiler kendi (yazdıkları) kitaplara ittiba edip (Allah'ın nazil ettiği kutsal) kitaplarını terk etmelerinden dolayı helak oldular. (İbn Mesûd'a nüshayı getiren) İbn Kurra şöyle dedi: Sonra İbn Mesûd içinde su olan bir leğen istedi ve (içine attığı kitabın bulunduğu) suyu çalkalayarak (yazıları) yok etti.”¹¹

İçeriği hemen hemen aynı olan bu olayı Hatîb yedi farklı tarikle kaydetmektedir. Olayın geçtiği yer genelde mescit olarak zikredilmekle birlikte, farklı kişiler ve örgülerde İbn Mesûd'un, içerisinde hadisler bulunan nüshayı hep aynı şekilde suya batırarak yok ettiğini, bunun da birkaç defa tekrarlandığını göstermektedir.¹²

Yazılan hadislerin çeşitli nedenlerle; suya atılma, yakılma, kazınma vb. metotlarla yok edildiği/yazılarının silindiği rivâyetlerde yer alsa da¹³ biz hiçbir hadis usûlcüsünün temel hadis usulü eserinde farklı tarikle de olsa bu rivâyete yer verdiğini tespit edemedik.

Bunlara ek olarak Kur'ândan başka kitaplarla meşgul olmayı hoş görmeyen, bu tür meşguliyetlerin insanları saptıracağını anlatan farklı tariklerden gelen rivayetler de mevcuttur.¹⁴ Bu rivayetlerin hepsi Hatîb'in değişik eserlerinde yer almasına rağmen diğer hadis usulcülerinin usulle ilgili eserlerinde bu rivayetleri tespit edemedik. Bahsettiğimiz rivayetlerden sonra Hatîb yazma yasağının, ilk zamanlarla kayıtlandığını belirterek bu yasağın devamlı olmadığına vurgu yapmıştır. Çünkü ona göre bu dönemlerde insanların doğru ile yanlış tam olarak ayırt edebilecek kapasitede

¹⁰ Bu rivâyetlerden bazısı için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 51-53.

¹¹ Dârimî, 2000, Mukaddime, 42; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 53. Hatîb'in *Takyîd*'inde yer alan bilgiye göre kitabı İbn Mesûd'a getiren kişi İbn Kurra olarak geçerken, bu isim Dârimî'nin *Sünenen*'inde Ebû Kurra şeklinde geçmektedir.

¹² Olayla ilgili diğer rivâyetler için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 53-56.

¹³ Bu rivâyetlerden bazıları için bkz. Râmehurmezî, 1404, s. 382, 384, 459; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 61; İbn Abdilber, 1994, I, 227, 286; Kâdî İyâz, 1970, s. 116.

¹⁴ Bu rivâyetlerden bazıları için bkz. Dârimî, 2000, İlim, 27; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./a, II, 162; trhsz./b, s. 56, 57.

olmamaları, Kur'ân'la diğer kitapları temyîz edecek fukahanın az olması, Arapların ekserisinin dini tam manasıyla anlayamamaları, bunların bilgilerle fazla birlikteliklerinin olmaması yasağın belli başlı nedenlerindedir (Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 57).

Hadislerin yazımına karşı gösterilen reaksiyon ve bunun sebeplerinin Hz. Peygamber ve sahabeden sonraki nesilde de devam ettiği görülmektedir. Tâbiîn ve tebe-i tâbiînden gelen rivâyetler önceki dönemde var olan yazma yasağının devam ettiğini ve bunun sebeplerini hemen hemen benzer şekilde açıkça ortaya koymaktadır. Mesela hadislerin yazılmasının ezberleme kabiliyetini zayıflatacağı düşüncesinden dolayı bazılarının ezberledikten sonra ellerindeki hadisleri imha ettikleri/ettirdikleri; bu imha faaliyetinin değişik sebepleri olduğu anlaşılmaktadır (Râmehurmizî, 1404, s. 380-382; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 59, 60). Nüşhaların ehil olmayanların eline geçip hadisin aslının değişebileceği endişesi, (Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 61; İbn Abdilber, 1994, I, 286) yazıya geçirilen hadislerin Allah'ın indirdiği kitaba ilgiyi azaltacağı ihtimali (Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 61) gibi durumlar yazma yasağının önde gelen sebeplerindedir. Bunlara karşı alınan tedbir ise genelde bu nüshaları yakmak ve parçalamak (Râmehurmizî, 1404, s. 459; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 61; İbn Abdilber, 1994, I, 227, 286; Kâdî İyâz, 1970, s. 116), suya batırmak ve gömmek şeklindedir. Fakat değişik yollarla ellerindeki yazılı malzemeleri imha eden/ettirenler daha sonra bundan duydukları pişmanlıkları da dile getirmişlerdir (Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 62, 64, 65).

B. Yazmaya izin veren rivâyetler

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: كُنْتُ أَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ أَسْمَعُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيدُ حِفْظَهُ، فَهَثَيْتِي فَرِيْسٌ وَقَالُوا: أَنْتَ كُلَّ شَيْءٍ تَسْمَعُهُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَكَلَّمُ فِي الْغَضَبِ، وَالرِّضَا، فَأَمْسَكْتُ عَنِ الْكِتَابِ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَوْمَأَ بِأَصْبُعِهِ إِلَيَّ فِيهِ، فَقَالَ: «أَكْتُبْ قَوْلَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا يَخْرُجُ مِنْهُ إِلَّا حَقٌّ»

Abdullah b. Amr'dan:

Ben Rasulüllah'tan duyduğum her şeyi ezberlemek maksaydıyla yazıyordum. Kureyş (bazı sahabeler) bana karşı çıkararak şöyle dediler: Sen Rasûlullah'tan duyduğun her şeyi yazıyorsun, oysaki o da bir beşer olması hasebiyle bazen öfkeli bazen sevinçli bir halde konuşabilir. Bunun üzerine ben de yazma işinden vazgeçtim. Ardından bu durumu Rasûlullah'a bildirdim. Rasûlullah parmağıyla ağzını işaret edip; şöyle dedi: Yaz, nefsim kudreti elinde olan Allah'a yemin olsun ki bu ağızdan haktan başka bir şey çıkmaz (Ahmed b. Hanbel, 2001, XI, 57, 406;) Dârimî, 2000, Mukaddime, 43; Râmehurmizî, 1404, s. 366; Hâkim, 1990, I, 187; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 80; trhsz./a, II, 36; Kâdî İyâz, 1970, s. 146; Kâsımî, trhsz., s. 62).

Kâdî İyâz bu hadisi *el-İlmâ*'sında muhtasar olarak verdikten sonra hadislerin yazılıp yazılamayacağıyla ilgili özet niteliğinde bir açıklama yapar. Kâdî İyâz değişik nakilleri de delil göstererek hadislerin yazılması gerektiğine dair görüşünü; birçok hadisin yazılarak kaydedilmesi, Hz. Ömer, Hz. Ali, Enes, Câbir ve İbn Abbas gibi bazı sahabenin de bu görüşte olması, ilk dönemlerde yazma yasağı uygulanmasına rağmen daha sonraki alimlerin de yazma yönündeki icma ve ittifaka uymaları sebebiyle savunmaktadır (Kâdî İyâz, 1970, s. 146, 147). Müellif daha sonra hadis yazımını yasaklayan bazı rivâyetleri verdikten sonra bu yasaklamanın sebebini açıklamaktadır. Ona göre Ebû Mûsa, İbn Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî ve bazılarının nakledilen hadis yazma yasağıyla ilgili rivâyetlerle kastedilen niyetin, yazmaya güvenilerek ezber işinin unutulma ihtimali ve Kur'ân'a bir şeyler karışabilir endişesidir. Bundan dolayı onlardan bazıları yazdıklarını ezberledikten sonra imha etmişlerdir. Fakat ona göre artık tariklerin yaygınlaşıp senetlerin uzaması, ezberlemenin azalması, (farklı) anlama problemleri yazıyı gerekli kılmıştır (Kâdî İyâz, 1970, s. 146-149). Başka bir rivâyette

Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'e kendisinden her duyduğunu yazdığını haber vermesi üzerine Hz. Peygamber'in buna onay verdiği görülmektedir.¹⁵

Yine yazmanın cevazıyla ilgili Abdullah b. Amr'a isnat edilen bir diğer rivayet de şu şekilde kaydedilmiştir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ: «فَيَدُوا الْعِلْمَ»، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا تَقْيِيذُهُ؟ قَالَ: ... «الْكِتَابُ»

Abdullah b. Amr'dan:

“Rasûlullah şöyle buyurdu: “İlmi kaydediniz.” (Abdullah b. Amr): Ya Rasûlullah ilmin kaydı nedir? dedim. Rasûlullah “yazıdır” dedi.¹⁶

Farklı birçok senetle gelen bu rivâyetlerde ortak olan anlam, ilmin yazıyla kaydedilmesine izin verilmesidir.

Abdullah b. Amr'dan nakledilen bu rivâyetlerin¹⁷ sahîh, hasen ve zayıf çeşitlerinin bulunduğu ve bunlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde söz konusu rivâyetlerin hadislerin yazımına delil olabilecek dereceye ulaştığı söylenebilir.¹⁸

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَجُلًا، شَكََا حِفْظَهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: «اسْتَعِينْ عَلَى حِفْظِكَ بِبَيْتِكَ»

Ebû Hureyre'den:

“Bir adam gelip Rasûlullah'a hafızası hakkında şikayette bulundu. Bunun üzerine Rasûlullah da şöyle buyurdu: “Hafızana eline yardım et” (Tirmizî, 1998, İlim, 12; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 65-67; trhsz./a, I, 249; Süyûtî, trhsz., I. 494).

Hız. Peygamber'e gelip hıfzının zayıflığından şikâyet eden bir sahabîye verilen cevaptan müteşekkil bu rivâyet manayı değiştirmeyen lafız değişiklikleriyle farklı kanallardan da nakledilmiştir. Buradaki “hafızana eline yardım et” izninden kastedilen mananın “yazma” işlemi olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında bütün rivayetlerdeki ortak nokta, yazma izninin hafıza zayıflığı problemi nedeniyle verilmiş olmasıdır.

Hatîb el-Bağdâdî bu hadis için müstakil bir bab başlığı açmış ve bu babın altında farklı senetlerle gelen fakat aynı manayı ifade eden rivâyetleri tek tek nakletmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 65-68). Ebû Hureyre'den nakledilen fakat konusu yine Abdullah b. Amr olan hadis yazımıyla ilgili başka bir rivayet de kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır.

لَمْ يَكُنْ أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ، أَكْثَرَ حَدِيثًا مِنِّي إِلَّا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو فَإِنَّهُ كَتَبَ وَلَمْ أَكْتُبْ...

¹⁵ Bununla ilgili değişik lafız farklılıklarıyla gelen rivayetlerden bazıları için bkz. Ahmed b. Hanbel, 2001, XI, 58, 406; Ebû Dâvûd, trhsz., İlm, 3; Râmehurmezî, 1404, s. 364, 369; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 4-81; Kâdî İyâz, 1970, s. 146; Süyûtî, trhsz., I. 494; Kâsımî, trhsz., s. 62.

¹⁶ Rivayetin farklı tarikleri için bkz. Dârimî, 2000, Mukaddime, 43; Râmehurmezî, 1404, s. 364, 365, 368, 377; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 68, 69; trhsz./a, I, 228; Kâdî İyâz, 1970, s. 147; Cezâirî, 1995, I, 54, II, 761.

¹⁷ Yani hem “...Yaz, nefsim kudreti elinde olan Allah'a yemin olsun ki bu ağızdan haktan başka bir şey çıkmaz.” rivâyeti hem de ilmi yazıyla kaydetmesi rivâyeti.

¹⁸ Bu rivâyetlerin delil olabileceğiyle ilgili görüş ve değerlendirmeler hakkında bkz. Yücel, 1998-1999, s. 102-104.

Ebû Hureyre'den:

“Nebî'nin ashâbından Abdullah b. Amr hariç benden daha fazla hadis bilen yoktu. Çünkü Abdullah hadisleri yazıyor ben ise yazmıyordum.”¹⁹

Bütün bunlara ilaveten Abdullah b. Amr değişik rivâyetlerde yer aldığı gibi bizzat kendisi Hz. Peygamber'den yazdığı, adını da “es-Sahîfe es-Sahîha” veya “es-Sahîfe es-Sâdıka” diye tabir ettiği bir yazmadan bahsetmektedir. Abdullah b. Amr'ın bu ifadesi الصَّادِقَةُ صَحِيفَةٌ كَتَبْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ şeklinde ve aynı anlama gelen farklı formatlarla kaynaklarda zikredilmektedir.²⁰

Hadislerin yazımına izin verilmesiyle ilgili rivâyetler sadece bunlardan ibaret değildir. Araştırmamızın temel amacı; bütün rivâyetleri tek tek ele almaktan ziyade hadis usûlü alimlerinin hadislerin yazımına karşı bakış açılarını tespit etmek olduğundan biz daha çok hadisçiler özellikle de usûl-i hadisçiler tarafından hakkında kayda değer yorum yapılmış, birçok kaynak tarafından zikredilmiş rivâyetler üzerinde durmaya çalıştık. Bundan dolayı Ebû Şâh ile ilgili rivâyetin de bu çerçevede ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ قَامَ فِي النَّاسِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ فَقَامَ أَبُو شَاهٍ - رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ - فَقَالَ: اكْتُبُوا لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اكْتُبُوا لِأَبِي شَاهٍ، قَالَ

Ebû Hureyre'den:

“Allah, Mekke'nin fethini Rasûlullah'a ihsan edince Hz. Peygamber ayağa kalkıp Allah'a hamd-ü senâda bulunarak insanlara bir konuşma yaptı...Ebû Şâh adındaki Yemenli birisi ayağa kalkarak “Ey Allah'ın Rasûlü! Bana yazın” dedi...Rasulullah da “Ebû Şâh için (dinlediği hutbeyi) yazın buyurdu...” (Buhârî, 1422, Lukata, 7; Müslim, trhsz., Hâc, 82; Ebû Dâvûd, trhsz., Menâsik, 90; Ahmed b. Hanbel, 2001, XII, 183; Tirmizî, 1998, İlm, 12; Râmehurmezî, 1404, s. 363; Hatîb el-Bağdâdî, 1986, 53; trhsz./b, s. 86; İbnu's- Salâh, 1986, s. 182, 293; İbn Kesîr, trhsz., s. 132; Suyûtî, trhsz., I, 493).

Bu hadis Râmehurmezî'nin eserinin “bâbü'l-kitab” başlığı altında kaydedilen ilk rivâyettir. Fakat müellif bu rivâyet hakkında herhangi bir görüş belirtmemiştir (Râmehurmezî, 1404, s. 363). Hatîb'in *Takyid*'inde ise önce ذِكْرُ الرَّوَايَةِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ، أَنَّهُ أَمَرَ أَصْحَابَهُ أَنْ يَكْتُبُوا لِأَبِي شَاهٍ خُطْبَتَهُ الَّتِي سَمِعَهَا مِنْهُ şeklinde müstakil bir başlık olarak değinilmiş, daha sonra rivâyetin aslı verilmiş fakat rivâyetle ilgili bir değerlendirme yapılmamıştır (Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 86).

Ebû Şâh ile ilgili bu rivayet konusunda en geniş ve isabetli görüşlerden biri İbnu's-Salâh'a aittir. İbnu's-Salâh ilgili rivâyeti verdikten sonra burada Hz. Peygamber tarafından Ebû Şâh'a bir iltimas olduğunu belirtmiştir. Fakat İbnu's-Salâh bu tür bir iltimasın aslında daha çok unutkanlık özelliği bulunan kişiler için geçerli olduğuna da işaret etmiştir. Ezberi kuvvetli olanın yazmaktan nehyedildiğini ayrıca Kur'an'a karışma endişesinden dolayı da yazmanın yasaklandığını belirttikten sonra eğer bu karışma endişesinden emin olunursa yazmaya izin verilebileceğini de vurgulamıştır.²¹ İbn Kesîr de aynı görüşleri tekrar etmiştir (İbn Kesîr, trhsz., s. 132). Suyûtî ise rivâyeti yazmanın cevazına delil olarak zikretmiştir (Suyûtî, trhsz., I, 493).

¹⁹ Söz konusu rivâyet ve varyantları için bkz. Buhârî, 2001., İlim, 39; Ahmed b. Hanbel, 2001, XII, 351; Tirmizî, 1998, İlim, 12; Dârimî, 2000, Mukaddime, 43; Râmehurmezî, 1404, s. 368; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 78-83; Suyûtî, trhsz., I, 494; Kâsımî, trhsz., s. 62; Cezâirî, 1995, I, 51.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dârimî, 2000, 43; Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 84, 85.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnu's- Salâh, 1406/1986, s. 181, 208.

Hadisleri yazma yasağıyla ilgili kısımda da belirttiğimiz gibi her iki gruptaki rivâyetler bizim burada verdiklerimizden ibaret değildir. Biz tarihi süreçte daha çok tartışma konusu olan rivâyetleri ele alıp bu konuda usûl-i hadisçilerin görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Fakat daha önce de işaret ettiğimiz gibi bu konuya dair birçok rivâyeti incelemek de mümkündür.

IV. Kabul ve Red Açısından Hadislerin Yazımıyla İlgili İleri Sürülen Gerekçeler

Hadislerin yazılı nakli konusunda farklı söz ve tavırların doğru anlaşılabilmesi Hz. Peygamber'in kitâbetle ilgili tutumunun tespitinde önemli bir ölçüttür. Bu sebeple bu konuda her iki görüşün ileri sürdüğü temel gerekçelerin mantikî boyutu, sosyo-kültürel yapıyı yansıtırma oranı, hüküm sahibi özneyi anlama kapasitesi, tarihi arka plana intibak kabiliyeti gibi vasıfları "kitâbetü'l-hadis" meselesini doğru anlamamıza yardımcı olacaktır.

Hadislerin yazımını yasaklayan ve yazılmasına izin veren rivâyetleri ayrı başlıklar altında ele alıp hadis usûlcülerinin bu yöndeki görüşlerini incelendiğinde, tarihi süreçte hadislerin yazımının caiz olup olmadığıyla ilgili usûl-i hadisçiler haricindeki muhaddislerin ileri sürdükleri görüşler şu şekilde özetlenebilir.²²

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere hadislerin yazımını yasaklayan en önemli gerekçelerden birinin, yazılacak rivâyetin Kur'ân'a karışması endişesi olduğudur. Bazı alimler, yazma yasağının henüz vahyin nüzulünün devam ettiği bir dönemde hadislerin Kur'ân'la aynı sayfaya yazılmasının, birbiriyle karıştırılması ihtimalini önlemeye yönelik olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir (Hattâbî, 1932, IV, 184). Buna ilaveten hadis yazımının Kur'ân'la meşguliyeti azaltması ihtimali de yasak gerekçeleri arasında yerini almıştır. Çünkü Araplar'ın çoğunun henüz dini, ileri seviyede anlayacak kapasitede olmadıklarından yazılı metinlerle Kur'ân metinlerini birbirine karıştırma ihtimalleri olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemiştir (Hatîb el-Bağdâdî, trhsz./b, s. 57). Hatasız yazamama, yazı malzemelerinin yetersizliği gibi yazı konusundaki teknik yetersizlik de bu yasağın gerekçeleri arasında gösterilmiştir (İbn Kuteybe, 1999, s. 412; Cerrahoğlu, 1961, s. 39-45; Yücel, 1998-1999, s. 111, 112). Fakat daha sonra Müslüman nüfusunun artması, Kur'ân-ı Kerîm hakkında Müslümanların daha geniş bir bilgi birikimine sahip olması "Kur'ân'a karışma endişesini ortadan kaldırdığından yazma yasağının hükmünü kaybettiği de ileri sürülmüştür.²³

Yazma yasağının belirli şahıslara yönelik olduğu fikri de kaynaklarda yer almaktadır. Hadis yazma yasağının sadece vahiy kâtipleri ile ilgili olabileceği de söylenmiştir. Bu görüşe göre vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit'in "Rasûlullah hadislerini yazmamamızı emretti."²⁴ şeklindeki açıklaması hadis yazma yasağının kâtiplik yaptıkları sürece geçerli olabileceğini göstermektedir. Buna ilaveten bazı alimler yazma yasağının genel, izin ise hafızası güçlü, hatasız yazabilme istidadına sahip sahâbeye özel olduğunu belirtmişlerdir (İbn Kuteybe, 1999, s. 412; Accâc, 1963, s. 308).

Yazma yasağının gerekçelerinden bir diğeri de "nesh" görüşüdür. Alimlerin ekserisi yazmaya izin veren rivâyetlerin yazmayı yasaklayan rivâyetleri neshettiği görüşünde olsa da tam tersini savunanların olduğu da kaynaklarda yer almaktadır. Neshedildiğine delil olarak Ebû Şâh hadisi ile Ebû Hureyre'nin, Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazıp kendisinin yazmadığını konu alan haberler olduğu ileri sürülmüştür.²⁵

²² Tabii ki bu görüşlerden bazıları usûl-i hadisçiler tarafından da benimsenmiştir. Fakat bizim ortaya koymaya çalıştığımız mesele bu konuda diğer alimerin genel kanaatidir.

²³ Râmehurmezî, 1404, s. 386. Bu görüşle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Toksarı, Ali, 1994, s. 34, 40, 41.

²⁴ Ebû Dâvûd, trhsz., İlim, 3. Bu görüş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel, 1997, s. 308.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kuteybe, 1999, s. 412; Beğavî, 1983, I, 294, 295; Toksarı, 1994, s. 113.

Bütün bunlara ilaveten sahâbenin sahip olduğu hıfz melekesinin, yazıyla birlikte dejenerasyona uğrayacağı (Yücel, 1998-1999, s. 100, 109, 112), hadislerin yazımını yasaklayan rivâyetlerin uydurma olduğu ya da yazılmasına cevâz veren rivâyetlerden sıhhat bakımından daha düşük seviyede bulunduğu (Görgün, 1996, XIV, 108, 109; Yücel, 1998-1999, s. 98.) gibi gerekçeler de “kitâbetü’l-hadîs” ile ilgili ileri sürülen belli başlı delillerdir. Bunun yanında hadislerin yazımı konusunda Hz. Peygamber’in olumlu tutumu, sahâbe ve tâbînin ve daha sonraki neslin de²⁶ aynı doğrultudaki uygulamalarına ek olarak anayasa metni, nüfus sayımı, dine davet mektupları, valilere verilen talimatlar, vergi tarifleri ve ahkamı ile diğer bir takım yazılı vesikalar, diğer belli başlı söz ve uygulamalar da hadislerin yazımının cevazına delil olarak gösterilmiştir.²⁷

Sonuç

Birbirine zıt gibi görünen rivâyetler çerçevesinde ele alınan “kitâbetü’l-hadîs” konusu müstakil olarak usûl-i hadisçilerin bakış açıları doğrultusunda incelenmemiştir. Oysa ki bir rivâyetin tespitinden, sıhhatine, anlamından bağlamına kadar hemen her aşamada ortaya konan belli başlı prensipler mevcuttur. Bununla birlikte her ilimde olduğu gibi hadis ilminin de doğru anlaşılabilmesi, bu ilmin tarihsel sürecini, metodunu, kavramsal çerçevesini, literatürünü ve bu alandaki mütehasıslarını bilmekle olur. Fakat bugüne kadar “kitâbetü’l-hadîs” konusunda hadis usulcülerinin görüşleri müstakil olarak incelenmediğinden bu alandaki eksikliği giderme amacıyla yapılan araştırmada konuyla ilgili bütün rivâyetlerden ziyade tarihi süreçte tartışma konusu olmakla tebârüz etmiş rivâyetleri esas aldık. Burada da usûl-i hadisçilerin başucu eserleri olarak kabul edilen başta hadis usulü eserleri ve genelde usulle ilgili diğer eserler, ele alınmış ve hadis usulcülerinin görüşleri ortaya konmuştur.

Usûl-i hadisçilerin “kitâbetü’l-hadîs” meselesini aslında ilmî bir disiplin anlayışı gereği eserlerinin daha ilk başlarında ele almaları gerekirken çoğu müellifin temel hadis usulü eserlerinde bile bu konuya müstakil bir başlık dahi ayırmamış olması dikkati çekmektedir. Kaldı ki bazı hadis usulcülerinin hadis usulü ile ilgili kitaplarında konuya dair neredeyse hiçbir rivâyeti ele almamış olması ise düşündürücüdür. Fakat *Takyîdu’l-ilm* gibi bir eserde bu konunun sistematik bir şekilde işlenmesi önceki ve sonraki usûl-i hadisçilerin zikrettiğimiz eksikliklerini tamamlar nitelikte bir gayret olarak görülebilir. Hz. Peygamber zamanından beri tartışma konusu olduğu aşikâr olan kitâbetü’l-hadîs meselesinin belki de sonraki dönemlerde önemini kaybetmiş olması hadis usulcülerini böyle bir uygulamaya sevk etmiş olabilir. Özellikle de pratikte hadislerin yazılabileceği şeklinde hadis usulcülerinin de tamamının kabul ettiği bir görüş olması hasebiyle hadislerin yazımı meselesi gündemden düşmüş ve hadis usulü eserlerinde bu konuya fazla yer verilmemiştir de denilebilir.

Kitâbetü’l-hadîs meselesinde her iki grubun da kabul ettiği görüş ve bunu destekler mahiyette ileri sürdükleri rivâyetlerden ziyade, üzerinde durulması gereken asıl konu Hz. Peygamber’in bu doğrultuda sarfettiği söz ve fillerin arkasında yatan sebebe muttali olabilmektir. Çünkü her iki gruptaki rivâyetlerden birini diğerine tercih edebileceğimiz amillerden olan sayı, sıhhat, nesh vb. gibi etkenler açık bir şekilde bir tarafın lehine olabilecek tarzda netlik arz etmemektedir. Neticede hadislerin yazımıyla ilgili zihinlerde var olan sorulara cevap olabilecek ve problemleri çözebilecek kabullerden biri de konuyla ilgili gerek yasak gerekse cevaz yönünden olsun Hz. Peygamber döneminin sosyo-kültürel olgusunu, entelektüel düzeyini, imkan ve şartlarını iyi tahlil edebilmektir.

²⁶ Sahabe ve daha sonraki neslin kitâbetü’l-hadîs ile ilgili tutumu hakkındaki geniş bilgi için bkz. Azami, 1980, s. 92-327.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, 1995, s. 1-7; Toksarı, 1994, s. 101.

Tarihsel süreçte konuyla ilgili açıklamalara bakıldığında yasak yönünde görüş bildirenlerin gerekçelerinin genel olarak; hadislerin Kur'ân'a karışma ihtimali, Kur'ân'ın ihmal edilebileceği endişesi, hafızanın zayıflayabileceği düşüncesi gibi ârizî sebeplerden müteşekkil hususlar olduğu görülecektir. Fakat usûl-i hadisçiler bu konuda klasik izahlara ilave olarak entelektüel hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş yazının gerekliliğini ortaya koyacak ve bunu pratize edecek deliller ileri sürmüşlerdir. Konuyu sığ bir rivâyet nakliyle beyan etmeyip aklî analizler de ortaya koyan hadis usûlcüleri mantıkî birtakım çıkarımlarla, Kur'ân ayetlerinin evrensel ilmî prensiplerini de mezcederek meseleyi değişik boyutlarıyla ele almışlardır. Bunların “kitâbetü'l-hadîs” ile ilgili rivâyetleri anlama ve yorumlamadaki maharetleri özelde hadis genelde tüm ilimlerin yazımının sistematik bir şekilde dönüşmesine yardımcı olmuştur. Usûl-i hadisçilerin “kitâbetü'l-hadîs” konusunda tutarlı, tarihi arka planı esas alan, dil, kültür ve sosyal çevreden bağımsız olmayan anlama ve yorumlama faaliyetleri ileride bilimsel yönden İslâm'a, Hz Peygamber'e ve Müslümanlara yöneltilebilecek bir takım olumsuz fikirlere de engel teşkil ettiği söylenebilir. Sonuçta birbirine zıt gibi görünen farklı rivâyetlere dayanılarak yapılan bu tartışmanın, yazının İslami ilimlerde bilgi neşri için temel bir araç olarak algılanmasına da katkı sağladığı düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (2001), Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid vd., Müessesetü'r-risâle.
- Aydın, Abdullah (1997), “Hadis Rivâyetlerinde Yazının Kullanımı ve Güvenirliği”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul.
- Azami (1980), Muhammed Mustafa, *Dirâsâtü fi'l-hadîsi'n-Nebevî ve Târîhu tedvînihi*, Mektebetü'l-İslâmî.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b Mesûd el-Ferrâ (1983), *Şerhu's-sünne*, (I-XV), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût-Dımeşk.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdullah (1422), *el-Câmiu's- Sahîh*, (I-IX), thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru Tûku'n-necât.
- Cerrahoğlu, İsmail (1961), “Tefsir ve Hadis Kitâbetine Karşı Peygamber ve Sahâbenin Durumu”, s. 44, *AÜİFD*, IX, ss. 39-45.
- Cezâirî, Tâhir b. Sâlih İbn Ahmed (1995), *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, (I-II), thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-matbûâtü'l-İslamiyye, Haleb.
- Çakan, İsmail Lütfî (2015), *Hadis Edebiyatı*, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı, İstanbul.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (2000), *Sünen*, I-IV, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-muğnî, Suudiarabistan.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas b. İshâk es-Sicistânî (trhsz.), *Sünen*, (I-IV), thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, el-Mektebetü'l-asriyye, Saydâ-Beyrût.
- es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osmân b. Muhammed (2003), *Fethu'l-muğîs bi-şerhi'l-Elfiyeti'l-hadîs*, (I-IV), thk. Ali Hüseyin Ali, Mektebetü's-sünne, Mısır.
- Görgün, Tahsin (1996), “İgnaz Goldziher”, *DİA*, XIV, 108, 109.

- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed (1990), *Müstedrek ala's-Sahihayn*, (I-IV), thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrût.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (1986), *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Dr. Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrût.
- (trhsz./a), *el-Câmî li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi*, (I-II), thk. Mahmût Tahhân, Mektebetü'l-meârif, Riyâd.
- (trhsz./b), *Takyîdu'l-ilm*, İhyâü's-sünneti'n-nebeviyye, Beyrût.
- Hattâbî, Hamd b. Muhammed el-Bustî (1932), *Meâlimü's-sünen*, (I-IV), Matbaatü'l-ilmîyye, Halep.
- Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn Abdîrahîm b. El-Hüsün b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim (1969), *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimetü İbnu's-Salâh*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân, Mektebetü's-Selefi, Medine.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî (1994), *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadhli*, (I-II), thk. Ebi'l-Eşbâl ez-Züheyri, Dâru İbn el-Cevzî, Suudi Arabistan.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed (1422), *Nüzhëtü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalîhi ehli'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfilleh er-Ruheyli, Matbaatü's-sefir, Riyâd.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, *İhtisâru ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrût-Lübnan, trhsz.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (1999), *Te'vilu mutelifi'l-hadîs*, el-Mektebü'l-İslâmî.
- İbnu's- Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdîrahmân (1406/1986), *Mukaddime/Ma'rifetü envâi ulûmi'l-hadîs*, thk. Nuruddîn İtr, Dâru'l-Fiker, Suriye.
- Kâdî İyâz, İyâz b. Mûsâ el-Yahsûbî (1970), *el-İlmâ' ilâ mârifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*, thk. Seyyid Ahmed Sakar, Dâru't-Turâ, Kahire-Tunus.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Hallâk, *Kavâidü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrût, trhsz.
- Muhammed Hamidullah (1995), "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini", (çev. Nazif Danışman), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 1,2, Sayı: 3, Cilt: 5, ss. 1-7.
- Müslim, Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *el-Müsnedü's-sahîh*, (I-V), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâ, Beyrût, trhsz.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref (1405/1985), *et-Takrîb ve't-Teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîr ve'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman Hışt, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, I. Baskı, Beyrût.
- Paul L. Heck (2004), (Çev. Nevzat Tartı), Yazının İslâm Medeniyetindeki Epistemolojik Sorunu: Hatîb Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Takyîdu'l-ilm*'i, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Merkezi*, 225-248, (4.Cilt) 2.
- Râmehurmuzî (1404), Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd, *el-Muhaddisu'l-fâsı beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrût.

-
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekr Celâlüddîn (1995), thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâb, *Tedrîbu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (I-II), Dâru Tayyibe, Mısır/Beyrut.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (1998), *Sünen*, (I-VI), thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrût.
- Togan, A. Zeki Velidî (1985), *Tarihite Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Toksarı, Ali (1994), *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Rey Yayıncılık, Kayseri.
- Yücel, Ahmet (1998-1999), "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi" *MÛİF Dergisi*, sayı:16-17.
- (2002), "Kitâbet", *DİA.*, XXVI, 81.